

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ ἀπέραντον τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου μαρτυρεῖται τόσον ὑπὸ τοῦ ὑποκειμενικοῦ πνεύματος ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔκφρασις ἐκείνου, αἰσθητοποιήσις τῶν ἀξιῶν, αἱ ὁποιαὶ διέπουν τὸν ψυχικὸν καὶ πνευματικὸν μας κόσμον. Πρβλ. Spranger, Lebensformen 5η ἔκδ. 1925, Kriek, Persönlichkeit und Kultur, 1910, H. Maier, Die Psychologisch-geistige Wirklichkeit, 1935, Kraenzlin, Die Philosophie vom unendlichen Menschen, 1936. Kroener, Die Selbstverwirklichung des Geistes, 1928, G. von Mutius, Zur Mythologie der Gegenwart, 1933.

Α΄.

Ὡς πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ἐρμηνείας τῆς προσωπικότητος καὶ τῶν πνευματικῶν ἐπιτευγμάτων πρβλ. Spranger, ἐνθ' ἄνωτ., τοῦ αὐτοῦ, Ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας, μετάφρ. Ν. Ἰ. Λούβαρι, 1926, Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule, 2 ἔκδ., 1925, Fr. Torn, Hermeneutik des N, Testaments, 1930, J. Wach, Der Erlösungsgedanke und seine Deutung, 1922, Das Verstehen, Α΄ 1926, Β΄ 1929, Γ΄ 1933. Γ. Παλαιολόγου, Οἱ ἕξ κύριοι τύποι τῆς ἀτομικότητος κατὰ τὸν Spranger, 2α ἔκδ. 1937. Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρευνῇ, 1937. Γουλ. Δίλταϋ, 1936, Κ. Δημητροπούλου, Ἡ κατανόησις, 1940.

Περὶ τῆς σχέσεως, ἣτις ὑφίσταται μεταξύ θρησκευτικοῦ βιώματος καὶ δημιουργικότητος, ὁμιλεῖ ὁ Goethe πρὸς τὸν Eckermann καὶ πρὸς τὸν Rieme. Ἡ ψυχολογικὴ καὶ φιλοσοφικὴ θεμελίωσις αὐτῆς θὰ ἐπλήρου ὀλόκληρον τόμον. Σημειοῦμεν ἀπλῶς ὅτι ἡ νεωτέρα ἐρευνα πιστοποιεῖ πλήρως τοὺς λόγους τοῦ μεγάλου ποιητοῦ. Ἐκ τῶν ἡμετέρων ἐξαίρει τὴν σχέσιν ταύτην ὁ Κλ. Παράσχος εἰς τὸ βιβλίον του Μορφές καὶ ἰδέες, 1939.

Ἡ περὶ πανθρησκείας ἐκδοχὴ ἀπαντᾷ καὶ παρ' ἄλλοις καὶ παρὰ

Schleiermacher, ὅστις ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς αὐτῆς, παρὰ Spranger καὶ καθόλου εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Dilthey.

Τὴν παρὰ Schiller συνάταρξιν πλειόνων βασικῶν τύπων τοῦ πνευματικοῦ βίου πραγματεύεται ὁ Spranger εἰς τὸ ἔργον του Schillers Geistesart, 1941. Ὁ ποιητὴς συνδυάζει ἐν ἑαυτῷ τὸν τύπον τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδανισμοῦ καὶ τοῦ ἰδανισμοῦ τῆς ἐλευθερίας. Ἀνήκει λοιπὸν ἐξ ἴσου εἰς τὸν τύπον τοῦ Goethe καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ Καντίου. Ἄλλ' ὁ Goethe δὲν δύναται νὰ ὑπαχθῇ μονομερῶς εἰς τὴν κατηγορίαν τοῦ ἀντικειμενικοῦ ἰδανισμοῦ.

Αἱ κατηγορίαι εἶναι ἀναγκαῖα προϋπόθεσις πάσης ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης. Ὁ Dilthey συνεκρότησε τοιαύτας ἐπὶ τῇ βάσει καθολικῆς ἱστορικῆς ἐποπτείας καὶ βαθείας διεισδύσεως εἰς τὸν ἱστορικὸν βίον (πρβλ. Die Typen der Weltanschauung ἐν τῷ ὁμαδικῷ ἔργῳ Weltanschauung 1911). Τὸ σύστημα τῶν κατηγοριῶν τοῦ Spranger εἶναι γνωστὸν (πρβλ. Lebensformen, ἔκδ. ἡ καὶ τὴν ἑλλην. μετάφρασιν τῆς πρωταρχικῆς ἐκδόσεως ὑπὸ Ν. Ἰ. Λούβαρι, ὑπὸ τὸν τίτλον Εἶδη ζωῆς, 1917, ὡς καὶ Γ. Παλαιολόγου, Οἱ ἕξ κύριοι τύποι τῆς ἀτομικότητος). Κατηγοριῶν θέσιν ἐπέχει ἡ ὑπὸ τοῦ Klages ἐφαρμοζομένη βιοκεντρικὴ καὶ λογοκεντρικὴ πρόσαρμογή. Ὁμοίως ἡ διάκρισις τῶν ἀνθρώπων, τῶν δημιουργημάτων τῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν ἐποχῶν εἰς τὸν τύπον τοῦ κλασικοῦ καὶ εἰς τὸν τύπον τοῦ ρομαντικοῦ. Ἡ διαίρεσις τῆς ποιήσεως εἰς ἀφελῆ καὶ συναίσθηματικὴν ὑπὸ τοῦ Schiller ἀποτελεῖ ἀπόπειραν πρὸς κατηγοριακὴν θεώρησιν αὐτῆς καὶ στηρίζεται ἐπὶ τῆς διακρίσεως τῶν ἀνθρώπων εἰς δύο διαφόρου ψυχικῆς ὑφῆς τύπους. Ὡς πρὸς τὰς κατηγορίας τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν καθόλου ὄρα Rothacker: Logik und Systematik der Geisteswissenschaften, 1927.

Β'.

Ὡς πρὸς τὴν διάκρισιν μεταξὺ θρησκείας καὶ θρησκευτικότητος κλασικὸν θὰ παραμένῃ τὸ ἔργον τοῦ Schleiermacher: Reden über die Religion. Ἐκ τῶν νεωτέρων πολυπληθῶν θρησκευτοψυχολογικῶν ἔργων μνημονεύομεν ἐνταῦθα μόνον τὴν ψυχολογίαν τῆς θρησκείας τοῦ Grünh, τῆς ὁποίας μετάφρασιν ἐφιλοτέχνησεν ὁ Β. Ἐξαρχος, 1938. Πρβλ. ἐπίσης τὴν ὑπὸ τύπωσιν πραγματείαν μου: Ἡ ψυχολογία τῆς θρησκείας καὶ Kalweit-Λούβαρι: Εἰσαγωγή εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς θρησκείας, 1936. Ἐν τῶν θεμελιωδῶν γνωρισμάτων τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ συσχέτισις πάσης ἐπὶ μέρους ἀξίας πρὸς τὴν ὑψίστην ἀξίαν, τὴν ὁποίαν συμβολίζει ὁ Θεός. Διεξοδικὴν περιγραφὴν εὕρισκει ὁ βουλόμενος παρὰ Hoffmann: Die Welt vor Gott, 1936.

Περὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ πνεύματος εἰς ποικίλιαν μορφῶν καὶ τούτων πάλιν εἰς πλοῦτον παραλλαγῶν πρβλ. Spranger, ἐνθ. ἀνωτ. Müller-Freienfels: Persönlichkeit und Weltanschauung, 1923. Κ.

Stavenhagen: Absolute Stellungnahmen, 1925. Lucka: Urgut der Menschheit, 1924. Wölfflin, Kunstgeschichliche Grundbegriffe, έκδ. 7, 1929. Τὰ πορίσματα τῆς ψυχολ. ἀναλύσεως τῆς φύσεως τοῦ Ἁγίου καὶ τῶν ἀντιστοιχῶν εἰς αὐτὸ βιωμάτων παρὰ R. Otto: Das Heilige, 25 έκδ. 1936. Προβλ. καὶ Hauer: Die Religionen, 1923, ὡς καὶ Nestle: Griechische Religiosität (A. Von Homer bis Pindar, 1930). Πλουσίαν εἰκόνα τῆς ποικιλίας τοῦ θρησκ. βιώματος παρέχει ὁ W. James εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον του: Die religiöse Erfahrung in ihrer Mannigfältigkeit, γερμαν. μετάφρ. Wobbermin, 1925.

Τὴν σχέσιν τῶν δύο βασικῶν θρησκευτικῶν τύπων πρὸς τὸν κόσμον καὶ τὸν πολιτισμὸν ἐκθέτει συνοπτικῶς ὁ Messer εἰς τὸ ὑπὸ Saure έκδ. ἔργον: Einführung in die Neuere Psychologie, 5 έκδ. 1931.

Τί σημαίνει βίωσις τοῦ Θεοῦ, καὶ δὴ ὡς μὴ δεκτικῆς λόγου καὶ ζωντανῆς ἀρχῆς τῶν ὄντων, βλέπει κανεὶς παρὰ Lotsky εἰς τὸ γνωστὸν βιβλίον του: Vom Erleben Gottes, 119-122 γιλιάς, 1936.

Γ'.

Τὴν φύσιν, τὰ εἶδη, τὴν ἔκφρασιν, τοὺς παράγοντας καὶ τοὺς σπουδαιότερους ἐκπροσώπους τῆς ἐνδοκοσμικῆς εὐσεβείας πραγματεύεται νεωστὶ ὁ Spranger εἰς τὴν λαμπρὰν μελέτην του: Die Weltfrömmigkeit, 1941. Ἐκ τῶν παλαιότερων ἀναφερόμεν τὸν J. Wendland: Die neue Diesseitsreligion, 1914.

Τὸ δεύτερον εἶδος τοῦ σεβασμοῦ, περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ ὁ Goethe εἰς τὰ Wanderjahre (Pädagog. Provinz), εἶναι ἐνδοκοσμικὴ εὐσέβεια, συνδεδεμένη ὅμως πρὸς ἰσχυροτέραν ὁρμὴν πρὸς θεῶν.

Δ'.

Ὡς πρὸς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τῆς θρησκευτικότητος τῶν τελευταίων δεκαετηρίδων προβλ. Gronau: Im Zeichen der Mystik, 1924. Leisegang. Die Religion im Weltanschauungskampf der Gegenwart 1922. Horst Stephan: Religion und Gott im modernen Geistesleben, 1914. Th. Rall: Deutsches Schriftum heute, 1937. C. Spurgeon: Mysticism in English Literatur, 1913. Ν. I. Λούβαρι: Νέα ζωὴ ἀνθίξει ἀπὸ τὰ ἐρείπια 1927. R. Eucken, Geistige Strömungen der Gegenwart, Frick, Rel. Strömungen der Gegenwart, 1923, Kessler, Die rel. Bewegung der Gegenwart, 1922. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι ἡ ἀφύπνισις αὕτη τῆς θρησκευτικότητος μαρτυρεῖται καὶ ἐν τῇ σφαίρᾳ τῶν ἐπιστημῶν τῆς φύσεως, ὅλως ἰδιαζόντως ἐν τῇ βιολογίᾳ. Προβλ. Driesch, Philosophie des Organischen, 1921, Uexküll, Der unsterbliche Geist

in der Natur, 1938. Daqué, «Leben als Symbol», 1929, Wenzl, Zur Metaphysik der Biologie der Gegenwart, 1938. Εἰς τὸ ὑπὸ Dennert ἐκδ. ἔργον, Die Natur das Wunder Gottes, 1938, εἴκοσι καὶ πλέον διεθνούς φήμης γερμανοὶ φυσιοδίφαι διακηρύττουν τὴν θερησκευτικὴν τῶν πίστιν ἐν ὀνόματι τῶν πορισμάτων τοῦ ἰδίου κλάδου ἕκαστος.

Τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ φαινομένου τοῦ μυστικισμοῦ παρὰ G. Mehlis, Die Mystik, 1927, Schwarz, Über neuere Mystik, 1922, Raséjac, Essai sur les fondements de la connaissance mystique, 1897, Merkel, Die Mystik im Kulturleben der Völker, 1940, Jaspers, Psychologie der Weltanschauungen, 1925, Otto, West-Östliche Mystik, 2α ἐκδ. 1925, Clemen, Die Mystik, 1923, Zahn, Einführung in die christliche Mystik, 1922, Mattiesen, Der Jenseitige Mensch, 1925.

Ε΄.

Bölsche, Die Mittagsgoetin, 1891, Entwicklungsgeschichte der Natur, 1893-1896, Liebesleben in der Natur, 1898, Wille, Der heilige Hain, 1908, J. Hart, Der neue Gott, 1899, Triumph des Lebens, 1899, Dehmel, Ἄπαντα, 1913, Mombert Äontrilogie, 1911, Der Held der Erde, 1919, Bonsels, Indienfahrt, H. von Hoffmannsthal, Ποιήματα 1907. W. von Scholz, Der Spiegel, 1908, Der Besiegte, 1899, Der Gast, 1900.

Keyserling, Reisetagebuch eines Philosophen, τόμοι δύο, St. George, Hymnen, 1890, Das Jahr der Seele 1897, Der Teppich des Lebens, 1899, Der siebende Ring, 1907, Der Stern des Bundes. 1916. Τὴν σχέσιν μεταξύ ἐξπρεσσιονισμοῦ καὶ θερησκείας παρὰ Knevels, Expressionismus und Religion, 1927, Hartlaub, Kunst und Religion 1920, Kandisky, Über das Geistige in der Kunst, 1912. Πρὸς καὶ N. I. Λούβαρι, Ἐξπρεσσιονισμός, Νέα Ἑστία 1937.— Γενικῶς εἰπεῖν ὁ Ἐξπρεσσιονισμός ἴσταται ἐγγύτερον εἰς τὴν θερησκείαν παρὰ ἢ φυσιοκρατία, ἣτις ἀπεικονίζει «πραγματικότητας», ὁ ἱμπρεσσιονισμός, ὅστις ἀποδίδει προσωπικὰς ἐντυπώσεις, καὶ ὁ ρωμαντισμός, ὁ ὁποῖος συγκροτεῖ κατὰ τὸ φαινόμενον μόνον ὑπάρχοντας κόσμους. Ἄγαπᾷ τὴν πραγματείαν θερησκευτικῶν θεμάτων. Ἐπενεργεῖ θερησκευτικῶς διὰ τοῦ περιορισμοῦ εἰς τὸ οὐσιῶδες, ὅπερ ἐξαιρεῖ. Στρέφεται πρὸς καθολικὰς συναρτήσεις, πρὸς τὸ μεταφυσικόν, τὸ πνευματικόν, ὅπερ ὑψώνεται εἰς αἰώνιον, πρὸς τὸ ὑπεραισθητόν, ὅπερ μεταβάλλεται εἰς θεῖον. Ὁ ποιητὴς συναισθάνεται ἑαυτὸν ὡς ὁμολογητὴν, κήρυκα, ἱεροφάντην, τοῦ ὁποῖου ἔργον ἢ καθοδήγησις τῶν ἄλλων εἰς τὸ γνησίως ἀνθρώπινον, τὸ ὁποῖον εἶναι διὰ τοῦτο αἰώνιον. Θρῆνεί διὰ τὴν παρακμὴν τοῦ πολιτισμοῦ, διὰ τὴν διάσπασιν καὶ τὴν κενότητα τῆς ἐποχῆς. Ἄγανακτεῖ διὰ τὴν ὑποδούλωσιν εἰς τὸν Μαρμονᾶν, εἰς τὴν ὕλην καὶ τὴν μηχανήν. Ἐργάζεται ὅπως ἐπανακτήσῃ τὸ πνεῦμα κύρος καὶ ἰσχύν. Ἐπιζητεῖ λοιπὸν διὰ τῆς τέχνης τὸ ἀντίθετον ἐκείνου, ὅπερ διδάσκει ὁ ἱμπρεσσιονισ-

σμός διὰ τῆς ἀρχῆς l'art pour l'art. Περὶ ἑξπρεσσιονισμοῦ καθόλου
 ὄρα, Bahr, Expressionismus, 4η ἔκδ. 1919, Fechter, Der Expressio-
 nismus, 2α ἔκδ. 1920, Koch, Nach-expressionismus, 1926, Schnei-
 der, Der expressive Mensch und die deutsche Lyrik der Gegen-
 wart, 1927, Soergel, Dichtung und Dichter der Zeit, 1925. Περὶ ἰμ-
 πρεσσιονισμοῦ, Landsberger, Impressionismus und Expressionis-
 mus, 4 ἔκδ. 1920, Hamman, Der Impressionismus im Leben und
 Kunst, 2 ἔκδ. 1923, Naumann, Die deutsche Dichtung der Gegen-
 wart, 4 ἔκδ. 1920. Περὶ τῆς φυσιοκρατίας, R. Otto, Religioese und
 naturalistische Weltansicht, 3 ἔκδ. 1929. Eucken, Der Kampf um
 einen geistigen Lebenshalt, 5 ἔκδ. 1924, Naumann, ἐνθ' ἀνωτέρω.
 Περὶ ὄλων μαζί: Deri, Naturalismus, Idealismus, Expressioni-
 smus, 1919.

ΣΤ'.

Ὁ μυστικισμὸς εἶναι καθολικὸν φαινόμενον, τὸ ὁποῖον ἐμφανίζει
 κοινὰ γνῶρίσματα σταθερά, ἀνεξαρτήτως πολιτιστικῶν κύκλων, φυλῶν
 καὶ λαῶν. Ἐν Εὐρώπῃ ἐνισχύεται καὶ διαμορφώνεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν
 τῶν συγγραμμάτων Ψευδοδιονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, ὅστις ἀντλεῖ ἀπὸ
 τοὺς Νεοπλατωνικοὺς καὶ ἰδίᾳ τὸν Πλωτῖνον. Τὰς μεταξὺ τούτου καὶ
 τοῦ χριστιανικοῦ διαφορὰς ὄρα παρὰ Mehlis, Die Mystik, 1927.

Ἡ μεταξὺ μυστικισμοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ γερμανικοῦ ἰδανισμοῦ καὶ ρω-
 μαντισμοῦ ἀφ' ἑτέρου σχέσις μαρτυρεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ
 κυριώτεροι ἐκπρόσωποι τούτων τελοῦν εἰς στενὴν ἐπαφὴν πρὸς τὰ προϊόντα
 ἐκείνου. Οὕτω ὁ Hegel μελετᾷ ἐνδελεχῶς τὸν Eckhart, ὁ Schelling κα-
 τέγγεται ἀπὸ ἐνθουσιαστικὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Boehme, ὁ Novalis ἐμβα-
 θύνει εἰς τὸν Suso, ὁ Fr. Schlegel θέλγεται ἀπὸ τὴν σοφίαν τῶν Ἰν-
 δῶν, ὁ Rückert μεταφράζει ἔργα Περσῶν μυστικῶν.

Z'.

Πρὸβλ. Mehlis. Die deutsche Romantik, 1922, Strich, Deutsche
 Klassik und Romantik, 3 ἔκδ. 1928, Stefansky, Das Wesen der deut-
 schen Romantik, 1923, Kluckhohn, Die deutsche Romantik, 1924, Pe-
 tersen, Wesensbestimmung der deutschen Romantik, 1926, Salo-
 mon, Das Mittelalter als Ideal in der Romantik, 1923, Thormann,
 Prophetische Romantik, 1920, Funk, Von der Aufklärung zur Roman-
 tik, 1925. Πρὸς τούτοις, Korff, Geist der Goethezeit, δύο τόμοι, 1923—
 1930 καὶ Lütgert, Die Religion des deutschen Idealismus und ihr
 Ende, τόμοι 3, 1922—1926. Ὡς πρὸς τὸν νέον ρωμαντισμὸν πρὸβλ. Nau-
 mann, ἐνθ' ἀνωτ.. Hoffmannsthal, Der Dichter und diese Zeit.

Ὅς πρὸς τὴν συμβολὴν τοῦ ρωμαντισμοῦ εἰς τὴν διάδοσιν τῆς μυστικιστικῆς διαθέσεως κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, πρβλ. Merkel, Die Mystik im Kulturleben der Voelker, 1940. Παρὰ τὴν συγγένειαν μεταξὺ τῶν δύο φαινομένων ὑφίστανται καὶ οὐσιώδεις διαφοραί, ἀκόμη δὲ καὶ ἀντίθεσις (πρβλ. Mehlis, ἐνθ' ἄνωτ.).

Ὁ ρωμαντισμὸς ἐξαίρει τὴν ἐνότητα τοῦ σύμπαντος καὶ τῶν περιεχομένων του καὶ ἐπιζητεῖ ἄμεσον αἰσθησιν αὐτῆς ἐκ βαθυτάτου πόθου. Ἰδανικὸν εἶναι ἡ γνῶσις τῆς ἐνότητος Θεοῦ καὶ κόσμου καὶ ἡ βίωσις αὐτῆς ἐν τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ. Κλασσικὸν μαρτύριον καὶ ἐνταῦθα τὸ ἔργον τοῦ Schleiermacher, Reden über die Religion. Πρβλ. καὶ Glaubenslehre τοῦ αὐτοῦ. Στοιχεῖα τῆς τοιαύτης διαθέσεως καὶ παρὰ Goethe καὶ Schiller. Ὁ πρῶτος θεμελιώνει τὸν κόσμον παραπλησίως πρὸς τὸν μυστικισμὸν καὶ τὸν ρωμαντισμὸν, ἐπὶ τοῦ ἀκαταλήπτου, σύμβολα τοῦ ὁποίου εἶναι ὅλα τὰ φαινόμενα τοῦ σύμπαντος. Διὰ τοῦτο καὶ ὅλα ἐξαγγέλλουν τὸ μέγα μυστήριον τῆς ζωῆς. Ὅλα ὑποδηλοῦν τὸν Θεὸν καὶ κινοῦν νοῦν καὶ καρδίαν πρὸς αὐτόν, δι' ὅλων τῶν ὄρατῶν ὁμιλεῖ πρὸς ἡμᾶς τὸ ἀόρατον. Εἶναι ἰδικὸν μας λάθος ἂν δὲν κατανοοῦμεν τὴν γλῶσσαν τῶν. Πρβλ. Hoffmeister, Goethe u. der deutsche Idealismus, 1932. Κατὰ τὸν δεύτερον, τὸν Schiller, τὸ σύμπαν εἶναι ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Τὸ θεῖον ἐν διεθλάσθη εἰς τὴν ποικιλίαν τῶν ὄντων ὡς διὰ πρίσματος. Διὰ τοῦτο ἀντικατοπτρίζει ὁ κόσμος τὸν Θεόν. Οἱ φυσικοὶ νόμοι εἶναι ἱερογλυφικὰ σχήματα, ἡ ἀνάγνωσις τῶν ὁποίων ἐπανάγει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ ὕψιστον πνεῦμα. Οὐ μόνον τὰ ὄργανικὰ ὄντα, ἀλλὰ καὶ ἡ φύσις εἶναι κατὰ βάθος πνεῦμα. Οὕτω ἡ κοσμοθεωρία του, πρὸς συγκρότησιν τῆς ὁποίας συνήργησε καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Leibniz, φέρει τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ νεοπλατωνικοῦ τύπου τῆς κοσμοθεωρίας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ κόσμος ἀποτελεῖ κατὰ ἱεραρχίαν συνηρολογημένας σφαιρας, εἶδος πυραμίδος, τὴν κορυφὴν τῆς ὁποίας κατέχει ὁ Θεός. Ἡ δύναμις καὶ τὸ πνεῦμά του διαθέει ὅλας τὰς κοσμικὰς βαθμίδας δυνάμει τῆς ἀπορροῆς τοῦ ἐνὸς εἰς τὰ πολλὰ. Συμφώνως πρὸς τὰ ἀνωτέρω ὁ Schiller, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τῆς ποιητικῆς του δημιουργίας, τελεῖ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ νεοπλατωνικοῦ πανενθεϊσμοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Leibniz, ὁ Fichte κατὰ τὰ ἔπειτα ἔτη, καὶ ὁ Hegel, τοῦ ὁποίου ὁ ὄρισμός τῆς θρησκείας ὡς αὐτοσυνειδησίας τοῦ ἀπολύτου πνεύματος σημαίνει τὸ κορύφωμα τῆς διαθέσεως ἐκείνης.

Η΄.

H. Schwarz, Die Grundfragen der Weltanschauung, 1912. Über neuere Mystik, 2 ἔκδ. 1922, Gottervorstellungen grosser Denker, 1921. Das Ueorgegebene, 1921. Gott, „Jenseits von Theismus und Pantheismus, 1928.

K. Joel, Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der

Mystik 2 έκδ. 1926 Der freie Wille, 1908. Seele und Welt. 2 έκδ. 1933. Wandlungen der Weltanschauung, 1928 έξ. P. Natorp, Religion innerhalb der Grenzen der Humanität, 2 έκδ. 1908. Jemand und Ich, 1904. Platos Ideenlehre, 2 έκδ 1921. Philosophie, 1911. Sozialidealismus, 2 έκδ. 1922.

A. Lanson. Meister Eckhart, 1868. Das Kulturideal und der Krieg, 3 έκδ. 1914. Zeitliches und Zeitloses, 1890. Der Leib, 1898.

G. Lanson, Grundfragen der Glaubenslehre, 1913. Zur Theorie des christlichen Dogmas, 1897. Die Schoepfung, 1907. Das ewige Wort, 1909. Was heisst Hegelianismus, 1916. Hegel als Geschichtsphilosoph, 1920. J. Volkelt. Über die Moeglichkeit der Metaphysik, 1884. Schopenhauer, 5 έκδ. 1923. Die Quellen der menschlichen Gewissheit, 1906. Zwischen Dichtung und Philosophie, 1908. Was ist Religion, 1913. Gewissheit und Wahrheit, 1918. Die Gefühlsge-
wissheit, 1922. Das Problem der Individualität. 1928. Phänomenologie und Metaphysik der Zeit, 1925. P. Deussen, Elemente der Metaphysik, 5 έκδ. 1913. Geschichte der Philosophie, 1887-1917, Das System des Vedanta, 2 έκδ. 1906.

A. Drews. Das Ich als Grundprinzip der Metaphysik; 1897. Die Religion als Selbstbewusstsein Gottes, 1906, Der Monismus. 1908. Freie Religion, 1921. Einführung in die Philosophie, 1921. Psychologie des Unbewussten, 1924.

Fr Paulsen, Einleitung in die Philosophie, 40 έκδ. 1924. Philosophia militans. 4 έκδ. 1908. Την φιλοσοφικὴν τοῦ διαθήκη· ν Kultur der Gegenwart I. 6, 1907, τὴν θρητ·ευικὴν τοῦ ἱν Christliche Walt, 1908.

H Bergson, Essai sur les données immédiates de la conscience, 1889. Matière et memoire, 1896. Introduction à la metaphysique, 1903. L'évolution créatrice, 1907. *L'âme et le corps, 2 έκδ. 1924. Les deux sources de la morale et de la religion, 2 έκδ. 1932.

H. Keyserling, Reisetagebuch eines Philosophen, 1919. Schöpferische Erkenntnis, 1923. Wiedergeburt, 1927. G. Simmel, Die Religion, 2 έκδ. 1922. Vier metaphysische Kapitel, 1918. Kant, 5 έκδ. 1921. Goethe, 1913. Die Probleme der Geschichtsphilosophie, 4 έκδ. 1921. R. Eucken, Die Einheit des Geisteslebens, 2 έκδ. 1925. Geistige Strömungen der Gegenwart, 6 έκδ. 1920. Die Lebensanschauungen der grossen Denker, 1922. Der Kampf um einen geistigen Lebensinhalt 5 έκδ. 1924. Der Wahheitsgehalt der Religion, 4 έκδ. 1920.

Θ'.

Ἡ συσχέτισις τοῦ Ρίλκε πρὸς παλαιούς καὶ νέους φιλοσόφους δὲν προϋποθέτει ἄμεσον ἐξάρτησιν ἀπὸ αὐτοῦς, ἀλλὰ συγγένειαν καὶ ἀπαιτήσιν πρὸς γνῶσιν αὐτῶν ἐκ μέρους μας, ἐφ' ὅσον ἐπιθυμοῦμεν νὰ εἰσδύ-

σωμεν βαθύτερον εἰς τὴν προσωπικότητα τοῦ ποιητοῦ καὶ εἰς τὸ ἔργον του. Ὁ ἴδιος ἔκλειε μέσα του δυνάμει πλοῦτον πλαστικῶν περιεχομένων τοῦ κόσμου, τῶν ὁποίων προαίσθησιν εἶχεν, ἴσως μάλιστα πολλοὺς κόσμους, ὅπως ἐπίστευε διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐν γένει ὁ Leibniz καὶ ὁ Schiller. «Ἀπειρες ἁρμονίες—γράφει ὁ τελευταῖος—ὑπνώττουν μέσα μας, περιμένοντας τὴ προσταγὴ σου γιὰ νὰ ξυπνήσουν».

Ἡ θεώρησις τοῦ πνεύματος ὡς προσωπικότητος ἐμφανίζεται καθαρὰ κατὰ τὴν τελευταίαν φάσιν τῆς δημιουργίας ποιητοῦ.

Σχετικὰ πρὸς τὴν πίστιν εἰς τὴν προϊούσαν ἀποκάλυψιν καὶ τελείωσιν τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῆς γῆς προβλ. τὴν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τὸ δεύτερον αἶτημα τῆς κυριακῆς προσευχῆς.

I'.

Τὴν συνάρτησιν τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὴν λογοτεχνίαν τῶν Σουδητῶν παρὰ Nadler, Literaturgeschichte deutscher Stämme und Landschaften, τόμοι 3, 1934 καὶ ἔξ. προβλ. καὶ Bianquis, Poesie autrichienne de Hofmannsthal à Rilke, 1926.

Τὴν σχέσιν πρὸς τὴν Πράγαν καὶ τὴν σλαβικὴν καθόλου ψυχὴν παρὰ Buchheit, R. M. Rilke, Stimmen der Freunde, 1931.

Ὡς πρὸς τὰς ἐπιδράσεις ξένων χωρῶν προβλ. Gertz, Frankreich und das Erlebnis der Form im Werke Rilkes, 1932, R. Moenius, Rilkes Stundenbuch, 1937, L. Andreas-Salomé, R. M. Rilke, 1929.

Τὰ τῆς ἐπιρροῆς, τὴν ὁποίαν ἤσκησεν ὁ Rodin ἐπὶ τοῦ ποιητοῦ, παρὰ E. Schmidt-Pauli.

Προβλ. καὶ Dehn, Rilke und Nietzsche, Beisser, Rilkes Begegnung mit Hoelderlin. Sieber, Rilkes äusserer Weg zu Goethe, ἐν Sonderheft τοῦ 37 τόμου τοῦ περιοδ. Dichtung und Volkstum, 1936.

Τὰ ἐν τῷ κειμένῳ χωρία ἔξ ἐπιστολῶν τοῦ ποιητοῦ σχετικῶς πρὸς τὴν Ρωσίαν θὰ ἠδύναντο νὰ πολλαπλασιασθοῦν. Παραθέτομεν ἐνταῦθα δύο ἀκόμη, ἀπὸ τὰ μᾶλλον χαρακτηριστικά : «Ὅλα μὲ ἐπερίμεναν ἐδῶ. Ἀκόμα καὶ οἱ καμπάνες». «Εἰς τὴν Ρωσίαν καὶ τὰ ἐλάχιστα εἶναι βαπτισμένα εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ αἱ ρωσικαὶ γαῖαι εἶναι ξαπλωμένα ἐνώπιόν του».

Ὁ Rodin ζητεῖ εἰς τὸ Ἐνθάδε τὸ Αἰώνιον. Ἀκροᾶται μὲ τοὺς ὀφθαλμούς καὶ μὲ τὰ δάκτυλα, διὰ νὰ ἀποδώσῃ διὰ τοῦ μαρμάρου ὅ,τι ἤκουσεν. Ὁ Ρίλκε ἀκούει μὲ τὰ ὦτα τῆς ψυχῆς, διὰ νὰ μελοποιῇ εἰς στίχους τὰ ἀκουσθέντα.

ΙΑ'.

Περὶ τῆς καθόλου ἐξελίξεως τοῦ Ρίλκε προβλ. Angelloz, Rilke, l'évolution spirituelle du poète, 1936, El. von Schmidt-Pauli, Rilke, 1940, Sieber, Rilke, 1932. Ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἀγωγὴν τοῦ

ποιητοῦ βλέπε Pitrou, Rilke, 1938, Sieber, ἐνθ' ἄνωτ., Zähringer, Die religiöse Stellung Rilkes christlich gesehen ἐν Pax Christi 1937.

Ἡ ἀγάπη τοῦ Ρίλκε πρὸς τὴν λαμπρότητα ἀνωτέρων, ὅλον ἐν ὑψηλοτέρων κόσμων ὁδηγεῖ εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς ἐπιγείου ἀγάπης. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν ἀγάπην τῆς Eloïse, τῆς Gaspara Stampa, τῆς κομήσσης Von Die, τῆς Κλάρας D'Anduze, τῆς Μαρκελίνας Desbordes, τῆς Ἑλίζας Mercouet. Ἡ ἀγάπη των κατευθύνεται πλέον μόνον πρὸς τὸν Θεόν, ὅστις γίνεται δι' αὐτῶν ὁ ἀγαπώμενος καὶ ὁ ἀγαπῶν συγχρόνως.

Περὶ τῆς φιλανθρωπίας καὶ τῆς πρὸς τὴν δυστυχίαν εὐαισθησίας τοῦ ποιητοῦ ἐνδιαφερούσας πληροφορίας ὄρα ἐν R. M. Rilke, Stimmen der Freunde, ἐκδ. ὑπὸ Buckheit, 1931.

Ὁ ποιητὴς εἶναι κάτοχος μυστηριωδῶν δυνάμεων, ποὺ ἀναβλύζουν ἐκ τῶν ἔνδον καὶ τῶν ὁποίων κάμνει χρῆσιν δι' ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν πρὸς κατάπαυσιν τῶν πόνων πασχόντων φίλων. Αἱ δυνάμεις αὗται πιστεύει ὅτι ἐκπηγάξουν ἐκ τοῦ θεϊκοῦ πυρῆνος τῆς ψυχῆς.

Ὅσα διηγεῖται περὶ τῆς ἀνεμώνης, τὴν ὁποίαν παρατήρησε κάποτε εἰς τὴν Ρώμην καὶ ἣ ὁποία ἐδέχετο μὲ τόσην ἀπληστίαν τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἡλίου, ὥστε νὰ καταστῇ εἰς αὐτὴν ἀδύνατος ἢ σύμπτυξις τῶν πετάλων τῆς κατὰ τὴν εἴσοδον τοῦ σκότους, ἐφαρμόζονται εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Δὲν εἶναι ξένος πρὸς τὴν ζωὴν, ἐρευνᾷ τὴν πραγματικότητα καὶ συλλέγει πανταχόθεν ἐντυπώσεις καὶ σοφίαν. Εἶναι βαθὺς γνώστης τῆς Σκανδιναυίας, τελεῖ εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ γαλλικὸν πνεῦμα, γνωρίζει τὴν σλαβικὴν ψυχὴν, πρὸς τὴν ὁποίαν συγγενεύει. Ὁ P. Valéry λέγει περὶ αὐτοῦ. ὅτι συνεδύαζε μέσα του τὰς ἰκανότητας ἐκεῖνας, ποὺ ἐχρησίμευσαν ὅπως ἀφομοιώσῃ ὅλα τὰ ὄρατα, ὅσα παρήγαγε τὸ εὐρωπαϊκὸν πνεῦμα (R. M. Rilke, Stimmen der Freunde).

IB'.

Περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Rilke πρὸβλ. Sieber ἐνθ' ἄνωτ., Pitrou, ἐνθ' ἄνωτ., Ruth Moenius, ἐνθ' ἄνωτ., E. von Schmidt-Pauli, ἐνθ' ἄνωτ., L. Andreas-Salomé, ἐνθ' ἄνωτ., Bäumer, Ich kreise um Gott, 1935, Kawerau, Rilke, 1914, Scholz, Rilke, 1927, Heygrodt, Die Lyrik R. M. Rilkes, 1921, Buckheit, Rilke, 1936, Jaloux, Rilke, 1927, Princesse de la Tour et Taxis, Souvenirs sur Rilke, 3η ἐκδ., 1936, Wild, Rilke, sein Weg zu Gott, 1936, Rops, Reconnaissance a Rilke ἐν La vie recluse en poesie τοῦ Patrice de la Tour Du Pin, 1938.

Χαρακτηριστικὰ διὰ τὸ βῆμα πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου ὡς πηγὴν ἀποκαλύψεως εἶναι ὅσα λέγει ὁ Goethe περὶ τοῦ Κεπλέρου : «Ὁ Κεπλέρος ἔλεγε : «Ὁ βαθύτατός μου πόθος εἶναι νὰ γνωρίσω καὶ μέσα μου τὸν Θεόν, τὸν ὁποῖον εὗρισκω παντοῦ ἐκτὸς ἐμοῦ». Ὁ εὐγενὴς ἀνὴρ

δὲν εἶχε συνείδησιν ὅτι τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς αὐτὴν τὸ ἐν αὐτῷ θεῖον ἐτέλει εἰς ἀκριβέστατον σύνδεσμον πρὸς τὸ θεῖον τοῦ σύμπαντος».

Κατὰ τὴν El. von Schmidt-Pauli αἱ σχέσεις τοῦ Ρίλκε πρὸς τὸ σῶμά του ὑπῆρξαν ἁρμονικαί. Πρὸς πιστοποίησιν παραπέμπει καὶ εἰς ἐπιστολὴν πρὸς νεαρὰν κυρίαν, ἐξ ἧς καταφαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς συνησθάνετο μὲ χαρὰν τὴν μεταξὺ πνεύματος καὶ σώματος ἐνότητα μέχρι τῆς στιγμῆς, πού προσεβλήθη ἀπὸ τὴν τελευταίαν του ἀσθένειαν.

Τὸ ἄχρονον, τὸ ὄντως ὄν εἶναι πανταχοῦ παρόν. Πᾶς ὅστις στρέφεται πρὸς αὐτό, δηλαδὴ πρὸς τὸ οὐσιῶδες, ὑπερνικᾷ τὸ παροδικόν. Τὸ οὐσιῶδες ὅμως, τὸ ἀφθαρτον καὶ αἰώνιον, ὑπάρχει εἰς τὸ βάθος τῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ βάθος τῆς φύσεώς μας ὡς ἄχρονος ὑπαρξίς. Κατὰ ταῦτα, ὅσοι ζοῦν ἐκ τοῦ ἐνδομύχου πυρῆνος τῆς φύσεώς των καὶ ἅμα στρέφονται διὰ τοῦ τρόπου τούτου εἰς τὸ οὐσιῶδες τῆς ζωῆς, λυτρώνονται ἀπὸ τὴν παροδικότητα.

Ὁ Müller, ἐξετάζων τὸν Ρίλκε ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς βιοθεωρίας καὶ ἀνθρωπολογίας τοῦ Kierkegaard, εὕρισκει εἰς μὲν τὸ πρῶτον μέρος τοῦ Βιβλίου τῶν Ὁρῶν τὴν ἀγωνιώδη ζήτησιν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ δεῦτερον μέρος τὴν τροπὴν πρὸς τὸν ἐνδοκοσμικὸν μυστικισμόν καὶ εἰς τὸ τρίτον τὴν θεώρησιν τοῦ προβλήματος τῆς ὑπάρξεως.

ΙΓ΄.

Περὶ τοῦ πόθου τοῦ Ρίλκε ὅπως γνωρίσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν πραγματικότητα καθόλου πρβλ. καὶ ἄλλους καὶ ἰδίᾳ H. Müller, Rilke als Mystiker 1935, μέρος πρῶτον (Der Weg zum Ich).

Ἡ ἐναλλαγὴ μεταξὺ τοῦ συναισθήματος τῆς ψυχικῆς πληρότητος καὶ τῆς ἐγγύτητος πρὸς τὸν Θεὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς κενότητος καὶ τῆς ἀπομακρύνσεως αὐτοῦ ἀφ' ἑτέρου εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν μυστικῶν καθόλου.

Ὁ μυστικισμὸς τοῦ ποιητοῦ ἀναφέρεται κατ' ἀρχὰς μόνον εἰς τὸ ἀπέραντον, ἢ πρὸς τὸ ὅποιον νοσταλγία κατέχει αὐτὸν ἰσχυρῶς, ἔπειτα ὅμως κατευθύνεται πρὸς τὸ πεπερασμένον, τὴν φύσιν καὶ τὰ περιεχόμενα τοῦ κόσμου τούτου, τὰ ὅποια θεωρεῖ ὡς προσιτὰ σύμβολα τοῦ ἀπροσίτου.

ΙΔ΄.

Διεξοδικῶς πραγματεύεται τὰς περὶ βίου ἀντιλήψεις τοῦ ποιητοῦ ὁ Kretschmar, Die Weisheit Rilkes, 1936. Πρβλ. καὶ Elisabeth von Schmidt-Pauli, ἐνθ' ἄνωτ., Ruth Moevius, ἐνθ' ἄνωτ., Gertrud Bäumer, ἐνθ' ἄνωτ., Wild, ἐνθ' ἄνωτ., Pitrou, ἐνθ' ἄνωτ., E. Gasser, Grundzüge der Lebensansanung Rilkes, 1925, Dehn, Rilke und sein Wern, 1934.

Ὡς πρὸς τὴν περὶ τῶν πραγμάτων ἀντίληψιν προηγήθησαν αὐτοῦ

οί Jacobsen, Maeterlink, Rodin, Cezane, van Gogh. Ένεκα τῆς σημασίας, τὴν ὁποίαν κέχτηνται τὰ πράγματα διὰ τὸν Ρίλκε, τοποθετεῖ ὁ Kaubisch αὐτὰ εἰς τὸ κέντρον τῆς κοσμογονίας τοῦ ποιητοῦ καὶ ὄχι τὸν ἄνθρωπον ἢ τὸν Θεόν. Καὶ ὁ Chr. Morgenstern, προχωρῶν ἀπὸ τὸν ψυχολογικὸν ἱμπρεσιονισμόν εἰς μίαν πανθεϊστικὴν κοσμοθεωρίαν, βλέπει ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς εἰς κάθε ἀντικείμενον τὴν ἀποκάλυψιν καὶ τὸ σύμβολον τῆς θεότητος καὶ ὑψώνεται τοιουτοτρόπως ἀπὸ τὸ αἰσθητὸν εἰς τὸ πνευματικόν.

Ὁ Θεὸς ἦτο μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του καὶ πανταχοῦ. Ὑπεράνω τοῦ κόσμου καὶ συγχρόνως ἐντὸς τοῦ κόσμου.

Νὰ μάθω δὲν θέλω ποῦ εἶσαι,

Μίλα μου ἀπὸ παντοῦ.

Ὁ πρόθυμός σου εὐαγγελιστῆς

Ὅλα τὰ σημειώνει καὶ ξεχνᾷ

Στὸν ἦχο νὰ προσέξῃ.

Δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ ἐρευνήσῃ οὔτε ποῦ οὔτε ποῖος εἶναι Θεός. Ἀρκεῖται εἰς τὸ συγκλονιστικὸν βίωμα καὶ εἰς τὴν μάκαριότητα, τὴν ὁποίαν ἐγέννησε μέσα εἰς τὴν ψυχὴν του ἡ βεβαιότης, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπάρχει. Ἐντεῦθεν ἐρμηνεύονται ὅσα γράφει πρὸς τὴν Ilse Blumenthal - Weiss : « Πίστις : Θὰ ἔλεγα σχεδὸν πῶς δὲν ὑπάρχει . . . Πρῶτα πρέπει νὰ εὑρηκανεὶς κάπου τὸν Θεόν, νὰ τὸν ζήσῃ ὡς ὑπάρχοντα ἀπεράντως, ἀπολύτως, παντοῦ . . . Ἡ παράστασις, ποὺ σχηματίζει ἔπειτα περὶ αὐτοῦ, δὲν ἔχει κανένα ἐνδιαφέρον ».

Κατὰ τὰ ἔπειτα χρόνια, ἐπειδὴ δὲν ἔμπορεῖ πλέον νὰ ὁμιλήσῃ περὶ τοῦ Θεοῦ καθ' ἑαυτόν, περὶ τοῦ Ἄρρητου, ἀσχολεῖται σχεδὸν μόνον περὶ τοῦ μέλλοντος νὰ ἔλθῃ Θεοῦ, ὅστις παραμένει ἐκφραστὸς διὰ τὸν λόγον, ὅτι ἡμεῖς παρασκευάζομεν τὴν ἔλευσίν του. Πρβλ. ὅσα γράφει εἰς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν νεαρὸν ποιητὴν.

Ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι τὸ πᾶν συνενώνει ἐν ἑαυτῷ ὅλας τὰς ἀντιθέσεις. Εἶναι ἐν ταυτῷ ὁ ἐγγὺς καὶ ὁ μακρὰν, ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος.

Σχετικὰ πρὸς τὸν ἄγγελον πρβλ. ἐπιστολὴν πρὸς W. von Hulewicz. Ὁ ἄγγελος εἶναι φοβερός, ἐπειδὴ ἡμεῖς εἴμεθα ἀκόμη προσκεκολλημένοι εἰς τὸ αἰσθητόν. Τοῦναντίον ἐκεῖνος εὐρίσκεται ὅλως διόλου εἰς τὴν σφραῖραν τοῦ υπεραισθητοῦ καὶ τοῦ αἰωνίου, εἰς τὸ ὅποῖον ἀδυνατεῖ ἔνεκα τῆς υπερδυνάμου ἰσχύος του νὰ ἀντιέξῃ ἢ ἀνθρωπίνη καρδιά.

Ὁ ποιητὴς ἀναβλέπων εἰς τὸ αἰώνιον πρόσωπον τοῦ ἀγγέλου διαγινώσκει τὴν ἀπέραντον διαφορὰν μεταξὺ τῆς ἐντὸς τοῦ οὐσιώδους τελούσης ὑπάρξεως τῶν ἀνωτέρων πνευμάτων καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἥτις εἶναι κατατετημημένη μεταξὺ τοῦ οὐσιώδους καὶ τοῦ τυχαίου.

Πρὸς τούτοις ὁ ἄγγελος ἐμφανίζεται ὡς ἐγγυητῆς τοῦ αἰωνίου εἶναι, ὡς πρόδρομος τοῦ Θεοῦ καὶ ὡς κριτῆς τοῦ παροδικοῦ.

Εἰς τὸ υπεραισθητὸν μεθίστανται μετὰ θάνατον αἱ ψυχαί. Διὰ τοῦτο δὲν φοβεῖται ὁ Ρίλκε τὸν ἀφανισμόν τῆς προσωπικότητος, ὡς βε-

βοιώνει τὴν El. von Schmidt-Pauli : Μαζὶ τῆς ἐπισκέπτεται τοὺς τάφους κατὰ τὰς ἐπετείους ἡμέρας τῶν ψυχῶν. Κατέχεται ὑπὸ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι πρὸς τὰς ψυχὰς δύναται κανεὶς νὰ ἐπικοινωνῇ ἀνὰ ὄλας τὰς σφαίρας τῆς ζωῆς διὰ πράξεων, ἰδεῶν καὶ προσευχῶν.

Εἰς ἐπιστολὴν τοῦ πρὸς τὴν πριγκήπισσαν von Thurn und Taxis, χαρακτηρίζει τὴν τέχνην ὡς ἐπιστροφήν ἀπὸ τὸ ἄπειρον καὶ ὡς περιπαθῆ ἀντιστροφήν τοῦ κόσμου. Καθόλου αἱ περὶ αὐτῆς ἀντιλήψεις τοῦ ὑπενθυμίζουν τὸν Πλάτωνα. Κατὰ παλαιὰν πλατωνικὴν δόξαν ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὴν τέχνην χρησιμεύει ὡς προπαιδεῖα διὰ τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν, ὡς κλίμαξ, ἣτις ἀνάγει εἰς τὸ ὑπερισθητόν. Πρβλ. καὶ τὸ ποίημα τοῦ Schiller : «Ὁ Καλλιτέχνης», νόημα τοῦ ὁποίου εἶναι ἡ διὰ τοῦ κάλλους περιβολὴ τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἠθικῆς. Ἡ συγγένεια τῶν ἀντιλήψεων τῶν δύο ποιητῶν ὡς πρὸς τὴν τέχνην ὀφείλεται καὶ εἰς τὴν συγγένειαν τῆς ψυχικῆς τῶν ὑφῆς. Ὅπως ὁ Schiller, κατέχεται καὶ ὁ Ρίλκε ἀπὸ τὴν νοσταλγίαν πρὸς τὴν αἰωνιότητα καὶ ἀνασαλεύει καὶ μέσα εἰς αὐτὸν ἀδιακόπως ἡ ὁρμὴ πρὸς πτῆσιν πέρα τοῦ κόσμου τούτου. Ἀλλὰ σημειωτέον ὅτι καὶ τοῦτο εἶναι γνώρισμα πλατωνικόν.

Ὁ ἴδιος αὐτοῦ θάνατος ἀπασχολεῖ τὸν ποιητὴν, ἰδίᾳ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του. Προσπαθεῖ νὰ ὠριμάσῃ δι' αὐτόν, πρὸς πλήρωσιν τῆς προσευχῆς, τὴν ὁποίαν ἀναγινώσκομεν εἰς τὸ Βιβλίον τῶν Ὠρῶν :

Δόσε στὸν καθένα τὸ δικό του θάνατο, Κύριε,
Τὸ θάνατο, ποὺ βγαίνει ἀπὸ κείνη τὴ ζωὴ,
Ποὺ ἔνοιωσεν ἀγάπη, νόημα καὶ πόνο.

Ἡ μόνωσις σημαίνει ἐπιστροφήν καὶ ἀδιατάρακτον διατριβὴν μέσα εἰς τὸν ἐνδόμυχον κόσμον. Διότι, ὅπως ψάλλει εἰς τὴν Ἑβδόμην Ἑλεγείαν, «Πουθενά, ἀγαπημένη, δὲν εἶναι κόσμος παρὰ μέσα μας». Πρβλ. Goethe : «Μέσα μας μόνον ὑπάρχει τὸ μεγάλο».

ΙΕ΄.

Rilke, Über den Dichter.—Buchheit, Rilke, Stimmen der Freunde, 1931.

ΙΣΤ΄.

Ὅτι ἡ τέχνη εἶναι ἔκφρασις κοσμοθεωρίας, κατ' ἀκολουθίαν ὁμολογία πίστεως διὰ τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς, εἶναι ἰδέα, τὴν ὁποίαν ἐκπροσωποῦν ὁ Ρωμαντισμὸς καὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς τὴν ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς φιλοσοφίας τῆς ζωῆς γνωστὴν φιλοσοφικὴν κατεύθυνσιν καθόλου καὶ ἰδίᾳ οἱ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Dilthey τελούντες ἐρευνηταί. Πρβλ. Goethe, Schiller, Fr. Schlegel, Novalis, Keyserling, κλπ. Ὅρα καὶ Nohl, Stil und Weltanschauung, 1920. Worringer, Formprobleme der Gotik, 1927.

Ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Rodin, τὸν ὁποῖον ἀναγι-

νώσκομεν εἰς τὸ περὶ τοῦ μεγάλου γλύπτου ἔργον τοῦ ποιητοῦ : Δημιουργία ἀνδριάντος ἐσήμαινε δι' αὐτὸν ἀναξήτησιν αἰωνιότητος, διὰ τῆς ὁποίας μετεῖχεν εἰς τὴν μεγάλην πορείαν αἰωνίων πραγμάτων.

Εἰς τὸ ἔρώτημα, ἂν ὁ Goethe χρησιμοποιεῖ τὸν πνευματικὸν κόσμον τοῦ καθολικισμοῦ ὡς σύμβολον μόνον πρὸς ἔκφρασιν τῶν ἰδικῶν του βιωμάτων καὶ ἰδεῶν, ἢ ἂν πρόκειται περὶ θετικῆς τινος ὁμολογίας πίστεως, ἀπαντᾷ πλήν ἄλλων, καὶ ὁ Obenaue, δεχόμενος τὸ δεύτερον.

Πρβλ. Der Faustische Mensch, 1922

Pongs, Das Bild im der Dichtung, 1927

ΙΖ'.

Πρβλ. Walzel ἐν Rilke, Stimmen der Freunde, R. Moevius, ἐνθ' ἄνωτ. Γράφων πρὸς τὴν Lou Andreas-Salomé ὁ ποιητὴς περὶ τοῦ Βιβλίου τῶν Ὁρῶν λέγει μεταξὺ ἄλλων ὅτι ἔχει συνυφανθῆ ἀπὸ χαρὰν, γνῶσιν, νοσταλγίαν καὶ εὐγνωμοσύνην. Εἰς αὐτὸ ἀναφέρονται καὶ ὅσα γράφει περὶ ἑαυτοῦ εἰς τὸν Malte, ὅτι δηλαδὴ ὠμοίαζε πρὸς ἄνθρωπον, ὁ ὁποῖος ἀκούει αἴφνης μίαν ὑπέροχον εἰς λαμπρότητα γλῶσσαν καὶ καταλαμβάνομενος ὑπὸ πυρετοῦ ἀναλαμβάνει ὑπὸ τὸ κράτος αὐτοῦ νὰ τὴν μεταποιήσῃ εἰς στίχους. Πρβλ. καὶ τοὺς ἀκολουθοῦσας στίχους τοῦ Βιβλίου τῶν Ὁρῶν :

Πάλι, ὦ μεγαλονόματε, προσεύχομαι,
Μέσ' ἀπ' τὸν ἄνεμο πόλι μ' ἀκοῦς.
Γιατὶ τὰ βάθη μου σαλεύουν λόγια
Ποῦ βομβοῦν ἀνήκουστα ὡς τώρα,

Καί :

Ὅποιος γιὰ πρώτη σὲ νοιώθει φορὰ,
Ὁ γείτονας τὸν ἐνογλεῖ καὶ τὸ ρολόγι,
Καὶ προχωρεῖ σκυφτὸς στ' ἀχνάρια σου,
Σὰν φορτωμένος καὶ πολύχρονος.
Ἄργότερα στὴ φύση πλησιάζει μόνο
Κι' αἰσθάνεται ἀνέμους καὶ ὀρίζοντας,
Σ' ἀκούει ποῦ σὲ ψιθυρίζουν οἱ ἄγροί,
Σὲ βλέπει ἀπὸ τᾶστρα τραγουδημένο,
Νὰ σὲ ξεχάσῃ δὲν μπορεῖ ποτέ του πειά,
Κι' ὅλα δὲν εἶναι πειά παρὰ μόνον ὁ μανδύας σου.

ΙΗ'.

A. Salomé, ἐνθ' ἄνωτ., R. Moevius, ἐνθ' ἄνωτ., El. von Schmidt-Pauli, ἐνθ' ἄνωτ., Wild, ἐνθ' ἄνωτ.

ΙΘ'.

Ὡς πρὸς τὴν ἔννοιαν, τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν σημασίαν τοῦ βιώματος πρβλ. ἔργα Dilthey καὶ Spranger.

Κ'

R. Otto, *Das Heilige*, 1936, *West-Ostliche Mystik*, 1929, Heiler, *Das Gebet*, 3η έκδ. 1925, Van der Leeuw, *Einführung in die phänomenologie der Religion*, 1925 και *Phänomenologie der Religion*, 1933, Carrel, *L'homme, cet inconnu*, 1935.

ΚΑ'

Levy-Brühl, *La mentalité primitive*, 1922, Lehmann, *Mystik im Heidentum und Christentum*. Pallon, *Das Erlösungsproblem*, 1934, Mehlis, ἔνθ' ἄνωτ., Clemen, ἔνθ' ἄνωτ., 'Ι. Λούβαρι, «Μυστικισμός» ἐν Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ. Hugel, *The mystical Element of religion*, 2α έκδ. 1924, Nicholson, *The mystics of Islam*, 1914, Underhill, *Mysticisms*, 8η έκδ. 1929, Heiler, *Die Bedeutung der Mystik für die Weltreligionen*, 1921, E. Seeberg, *Zur Frage der Mystik*, 1921.

Ἡ διαίσθησις ἐθεωρήθη πάντοτε ὡς ἐν ἐκ τῶν μέσων, ὡς μία ἐκ τῶν πηγῶν τῆς γνώσεως τοῦ ἀπολύτου ἢ τῆς οὐσίας τῶν ὄντων, ὡς ἀπελπίζει ἢ δι' ἐννοιῶν γνώσις. Κατὰ τοὺς νεωτάτους χρόνους ἐστράφησαν πάλιν μετὰ πολλῆς ζωνρότητος πρὸς αὐτήν. Εἰς τὸν μυστικισμὸν χρησιμεύει ἡ ὑπερνοητικὴ αὐτὴ γνώσις, ἡ *visio sine comprehensione*, ὡς μέσον ἐνώσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ.

ΚΒ'

Kaubisch, *Rilke Mystik und Künstlertum*, 1936. Koch, *Rilke und die Mystik*, 1929, Müller, *Rilke als Mystiker*, 1935. Ὁ Pitrou ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ διαφορὰ τοῦ Ρίλκε ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς μυστικοὺς συνίσταται εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ἔλλειψιν τῆς ἐννοίας τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς χάριτος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ περὶ Θεοῦ παράστασις τοῦ ποιητοῦ ἀποκλείει τὰς δύο ταύτας ἐννοίας. Ὁ Θεὸς αὐτοῦ οὔτε νὰ βοηθήσῃ οὔτε νὰ βελτιώσῃ εἶναι εἰς θέσιν. Διότι δὲν εἶναι παντοδύναμος. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πίστις τοῦ ποιητοῦ, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἀγάπη τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεὸν μένει ἀναπάντητος ἐκ μέρους τοῦ ὑπερτάτου ὄντος, ὡς γράφει ἄλλως τε ρητῶς εἰς τὴν *Andreas-Salomé* καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς φιλοσοφίας τοῦ Σπινόζα. Βραδύτερον ὅμως τὰ πράγματα μεταβάλλονται. Εἰς μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὴν μητέρα του, χρονολογουμένην τρία ἔτη πρὸ τοῦ τέλους του, ὁμιλεῖ περὶ βαθυτάτης βιώσεως καὶ γνώσεως τῆς χάριτος. Ὅπως δὲ πληροφορεῖ ἡμᾶς ὁ I. R. von Salis (*Rilkes Schweizer Jahre*), ὁ Ρίλκε εἶχε τὴν πρόθεσιν κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τοῦ βίου

του νὰ ὀμιλήσῃ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ τῆς ἀνταποκρίσεως τῆς ἀγά-
των ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, εἶχε δὲ ἐτοιμάσει ἤδη καὶ τὰς γενικὰς γραμ-
μὰς τοῦ ἔργου. Εἰς τὴν ἀπόφασιν ταύτην προῆλθεν ἐκ τῆς σκέψεως, ὅτι
ὁ ζητῶν δύναται νὰ εὔρη τὸν Θεὸν μόνον ἐφ' ὅσον συνεργεῖ καὶ ἡ ἀγάπη
τοῦ Θεοῦ καὶ σπεύδει εἰς βοήθειάν του.

ΚΓ'.

Ὁ μυστικὸς βλέπει φύσει πρὸς τὰς εἰκόνας, οὐδεμίαν τῶν ὁποίων τὸν
ἱκανοποιεῖ. Κατὰ τὸν Ronggs ὁ πλοῦτος καὶ ἡ συσσώρευσις τῶν εἰκόνων
ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἄπειρον τοῦ Θεοῦ καὶ νὰ περιορίσῃ
τὴν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν ἀπόστασιν.

ΚΔ'.

Eva Wernick, Die Religiosität des Stundenbuches von Rilke,
1926, Kretschmar, ἐνθ' ἄνωτ., El. von Schmidt-Pauli, ἐνθ' ἄνωτ.

ΚΕ'.

Mesching, Das Heilige Schweigen, 1926, Jaspers, ἐνθ' ἄνωτ.,
Mehlis, Die Mystik, Van der Leeuw, ἐνθ' ἄνωτ.

Ὁ μυστικὸς οὐδὲν θετικὸν εἶναι εἰς θέσιν νὰ εἴπῃ. Διὰ τοῦτο συσ-
σωρεύει ἀρνητικὰ μόνον κατηγορήματα. Ἐντεῦθεν καὶ ἡ παραδοξότης
τῆς ἐκφράσεως. Διότι ὀμιλεῖ περὶ ἐκείνου, περὶ τοῦ ὁποίου οὐδὲν κυρίως
εἶναι δυνατόν νὰ λεχθῇ. Ἡ δυσαναλογία αὕτη μεταξὺ βιώματος
καὶ γλωσσικῆς ἐκφράσεως παρατηρεῖται πάντοτε, ὅπου ὁ ἄνθρωπος θέ-
λει νὰ ἐκφράσῃ κάτι τὸ βαθύτερον. Πρὸβλ. στίχον Schiller :

Ὅταν μιλά ἡ ψυχὴ, ἀλλοίμονο,
Τότε δὲν μιλά πειὰ ἡ ψυχὴ.

Τὴν δυσαναλογίαν ταύτην, τὴν ἀδυναμίαν τῆς γλώσσης ὅπως ἐκ-
φράσῃ τὸ βάθος τοῦ βιώματος, συναισθάνονται βαθύτερον καὶ ὀδυνηρό-
τερον, ὡς εἶναι φυσικόν, οἱ μυστικοί.

Παράδειγμα ἀρνητικοῦ ὕμνου, διὰ τοῦ ὁποίου οὐδὲν θετικὸν περὶ
Θεοῦ ἐκφράζεται, παρὰ Γρηγορίῳ Νύσσης :

ὦ πάντων ἐπέκεινα ! τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν ;
Πῶς λόγοις ὑμνήσει σε ; Σὺ γὰρ λόγῳ οὐδενὶ ρητόν.
Πῶς νόος ἀθρήσει σε ; σὺ γὰρ νόῳ οὐδενὶ ληπτός.
Μοῦνος ἐὼν ἀφραστός· ἐπεὶ τέκες ὅσσα λαλεῖται.
Μοῦνος ἐὼν ἄγνωστός· ἐπεὶ τέκες ὅσσα νοεῖται.
Πάντα σε καὶ νοέοντα καὶ οὐ νοέοντα γεραίρει.
Ξύνοι γὰρ τε πόθοι, ξύνοι δ' ὠδῖνες ἀπάντων

ἄμφι σέ· σοὶ δὲ τὰ πάντα προσεύχεται· εἰς σὲ δὲ πάντα
σύνθεμα σὸν νοέοντα λαλεῖ σιγώμενον ὕμνον.
Σοὶ ἐνὶ πάντα μένει· σοὶ δ' ἄθροα πάντα θοάζει.
Καὶ πάντων τέλος ἔσσι, καὶ εἷς καὶ πάντα καὶ οὐδεὶς,
οὐχ ἔν ἑών, οὐ πάντα· πανώνυμε, πῶς σε καλέσω ;
Τὸν μόνον ἀκλήϊστον ; ὑπερνεφίας δὲ καλύπτρας
τίς νόος οὐρανίδης εἰσδύσεται ; Ἰλαος εἴης,
ὦ πάντων ἐπέκεινα· τί γὰρ θέμις ἄλλο σε μέλπειν ;

ΚΣΤ'.

Kretschmar, ἐνθ' ἄνωτ., Moenius, ἐνθ' ἄνώτ.

ΚΖ'.

Wild, ἐνθ' ἄνωτ., Pitrou, ἐνθ' ἄνωτ., H. Schwarz, Das Unge-
gebene, Herpel, Geistigkeit, 1933.

Ἐπιστολὴ Ρίλκε πρὸς νεαρὰν κυρίαν : «Ἐρωτῶμεν διαρκῶς : ὑπάρ-
χουν ἀποδείξεις ; Ἐκεῖ, πού αὐτὴ αὕτη ἡ ἐρώτησις εἶναι ἀπόδειξις καὶ
πιάνει μὲ ἀνοιχτὰ χέρια τὴν ἀνοιχτὴν ὑπαρξίν».

ΚΗ'.

H. Schwarz, ἐνθ' ἄνωτ., Herpel, ἐνθ' ἄνωτ., Bäumer, ἐνθ' ἄνωτ.,
Wild, ἐνθ' ἄνωτ., Kretschmar, ἐνθ' ἄνωτ., Moenius, ἐνθ' ἄνωτ., Rilke,
Über Gott.

ΚΘ'.

E. Wernick, ἐνθ' ἄνωτ., Wild, ἐνθ' ἄνωτ., E. von Schmidt-Pauli,
ἐνθ. ἄνωτ., Kretschmar, ἐνθ' ἄνωτ.

Λ'.

Wernick, ἐνθ' ἄνωτ.

ΛΑ'.

Wernick, ἐνθ' ἄνωτ., E. von Schmidt-Pauli, ἐνθ' ἄνωτ.

ΛΒ'.

Wernick, ἐνθ' ἄνωτ. Περί ἡσυχαστικοῦ μυστικισμοῦ βλέπε ἄνωτέρω
καὶ Merkel, Die Mystik im Kulturleben der Völker.

ΛΓ'.

Wernick, ἐνθ' ἄνωτ., Kretschmar, ἐνθ' ἄνωτ., El. von Schmidt-Pauli, ἐνθ' ἄνωτ.

ΛΔ'.

Περὶ τὰς συνεπείας τῆς μηχανοκρατικῆς κοσμοθεωρίας διὰ τὸν ἄνθρωπον ἡσχολήθησαν πολλοὶ κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας. Περιοριζόμεθα ἐνταῦθα εἰς τὴν μνείαν τοῦ βιβλίου τοῦ Rops, *Le Monde sans âme*, 1932 καὶ Spoerri, *Die Götter des Alendlandes*, 1932.

ΛΕ'.

Sieber, ἐνθ' ἄνωτ., Pitrou, ἐνθ' ἄνωτ., Lily Zarncke, *Rilkes Froemmigkei und ihre Beziehung zu russischem und römisch-katholischem Christentum*, *Zeitschrift für systemat. Theologie*, 1933
Zähringer, ἐνθ' ἄνωτ. Ὡς πρὸς τὴν σημασίαν τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ, διὰ τὸ παρόν: Τὰς ποικίλας ἐρμηνείας αὐτοῦ μέχρι τέλους 19 αἰῶνος: Pfannmüller, *Jesus im Urteil der Jahrhunderte*, 1908. Τὰς ἐρμηνείας καὶ παρερμηνείας τοῦ παρόντος: Heuser, *Die Erloesergestalt in der belletristischen Literatur seit 1890 als Deuterin der Zeit*, 1936, Pfennigsdorf, *Christus im modernen Geistesleben*, 1926, Leipoldt, *Vom Jesusbild der Gegenwart*, 2α ἔκδ. 1925.

ΛΣΤ'.

Ἐξ ἐπιστολῆς πρὸς τὴν El. von Schmidt-Pauli πληροφορούμεθα, ὅτι εἰς τὸν Ρίλκε ἐμφανίζεται πάλιν ἐν ὅλῃ του τῇ αἰνιγματικῇ μεγαλοπρεπείᾳ ὁ Χριστὸς ὡς κύριος τοῦ μέλλοντος. Τοῦτο δὲν εἶναι παράδοξον. Διότι ὁ Ρίλκε δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀποτελέσῃ παραφωνίαν μέσα εἰς τὸν χορὸν τῶν μεγάλων στοχαστῶν καὶ τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν, οἵτινες ἀντίκρουσαν τὸ πρόβλημα, ποῦ θέτει εἰς τὸ ἄτομον καὶ εἰς τὴν ἱστορίαν ὁ Ἰησοῦς. Νεωτάτην μαρτυρίαν τῆς δυνάμεως ταύτης τοῦ Χριστοῦ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τῶν βαθυτέρων φύσεων ἀποτελοῦν οἱ λόγοι τοῦ H. Carossa: «Ὁ Ἰησοῦς, ὁ μέγας ἥλιος, δὲν χάνεται διὰ κανένα ἐξ ἐκείνων, τοὺς ὁποίους ἐφώτισαν κάποτε αἱ ἀκτῖνες του. Μπορεῖ νὰ τὸν λησμονήσῃ, μπορεῖ νὰ τὸν ἀποκηρύξῃ. Ἄλλ' αὐτὸ τίποτε δὲν ὠφελεῖ. Θάπτεται μέσα εἰς τὰς μάλλον συννεφιασμένες καρδιὰς καὶ κάθε στιγμή εἶναι δυνατόν νὰ ἀναστῇ». Πρβλ. ἐσωτερικοὺς ἀγῶνας Hoelderlin, Ibsen, Nietzsche, Renan. Ἄλλως ὁ H. Müller, ἐνθ' ἄνωτ., ἴσως καὶ ἐπειδὴ θρησκεία καὶ μυστικισμὸς εἶναι δι' αὐτὸν φαινόμενα ξένα τὸ ἐν πρὸς τὸ ἄλλο,

Ἄλλως τε ὡς πρὸς τὸν Ρίλκε ἦτο τοσοῦτον εὐκολώτερον τοῦτο, καθύσον παρὰ τὴν ἀτυχῆ θρησκευτικὴν ἀγωγὴν, τῆς ὁποίας ἔτυχεν, εἶχε γνωρίσει ὡς παῖς ἤδη τὸν Χριστόν.

Ἐξ ὅσων ἤδη ἀλλάχου εἶπομεν τὴν ἀγνοίαν τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς χάριτος δέον νὰ δεχθῶμεν ὡς ὑφισταμένην μόνον κατὰ τὰ πρότερα στάδια τοῦ βίου του.

Βραδύτερον ἦλθεν ἡ χάρις. Διότι, ὡς λέγει ἡ ΕΙ. von Schmidt-Pauli, ὁ Ρίλκε ἦτο ἀνοικτός καὶ ἔτοιμος, χάρις δέ εἶναι ἡ ἀπάντησις τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν ἐτοιμασίαν τῆς ψυχῆς, τὸ ἐλεύθερον δῶρημα τοῦ Θεοῦ.

Ὁ νεώτερος εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς στηρίζεται τόσον πολὺ ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς κοσμοθεωρίας, ὥστε κατέστησαν εἰς αὐτὸν αὐτονόητοι προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι δὲν θὰ ἦσαν δυναταὶ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ χριστιανισμοῦ. Τοῦτο εἶναι ὁ μὴ συνειδητὸς χριστιανισμὸς τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου. Τὴν ἰδέαν εὐρίσκομεν ἤδη παρὰ Fichte: «Ἐφ' ὅσον ὁ χριστιανισμὸς κατέστη ἀληθινὰ ἀρχή, ἀξίωμα, δὲν γίνεται πλέον συνειδητὸς ὑπὸ τῶν συγχρόνων». Καὶ ὅπως γράφει ὁ Spranger, ὅλοι μας ὑπάρχομεν ἀπὸ τὰς προϋποθέσεις τοῦ χριστιανισμοῦ, χωρὶς νὰ ἔχωμεν σαφεῆ συνειδησὴν τούτου.

Ὁ Ρίλκε πραγματοποιεῖ τὸ μᾶλλον ὑπέροχον αἶτημα τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς κατευθύνσεώς του ἐπὶ τὸ οὐσιῶδες καὶ τὸ ἀληθινόν.

Κατὰ τὴν πεντηκοστὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του ἐπεδιώρθωσεν ἐξ ἰδίων τὴν ἐρειπωμένην μικρὰν ἐκκλησίαν τῆς Ἁγίας Ἄννας, ἡ ὁποία ἐγεινίαζε πρὸς τὸν μικρὸν πύργον τοῦ Μιζοτ, ὅπου διέμενε.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἐπισκόπησις τῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Ρίλκε, εἰς τὴν ὁποίαν προβαίνει ὁ Müller ἐν τῷ μνημονευθέντι ἔργῳ του.

ΛΖ'.

«Τὸ παροδικὸν κρημνίζεται διαρκῶς μέσα εἰς ἓνα βαθύτερον εἶναι». (Ἐπιστολὴ πρὸς W. von Hulewicz). Τὸ ὄρατὸν καὶ τὸ ψαυστὸν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως μεθίσταται παρ' αὐτῷ ὅλον περισσότερο εἰς τὸ ἀόρατον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο ἔπειτα νὰ ὑψωθῆ εἰς εὐρύτεραν ὑπαρξιν. Ἡ ὁρμὴ αὕτη πρὸς εὐρύτεραν ὑπαρξιν, ἡ διαγραφή ὅλον ἐν μεγαλυτέροις κύκλοις, εἶναι ἤδη θρησκευτικότης. Πρβλ. λ. γ. Berggravn, *Der Durchbruch der Religion*, 1929.

Κατὰ τὸν J. Böhme ὁ Θεὸς εἶναι ἡ καρδία τῆς φύσεως. Ὅπως τὸ πνεῦμα κυριαρχεῖ τοῦ σώματος, εἰς τὸ ὁποῖον καταμερίζεται διὰ τῶν ἀρτηριῶν, οὕτω πληροῖ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα ὁλόκληρον τὴν φύσιν.

Ὡς πρὸς τὴν πίστιν του εἰς τὴν γῆν καὶ τὴν θεϊότητα τῆς ζωῆς πρβλ. καὶ ἐν *Sondenheft* τοῦ 37 τόμου τοῦ περιοδικοῦ *Dichtung und Volkstum*, 1936, Theissen, *Zum Grundgedanken vom Auftrag der Erde*, J. A. von Salis, R. M. Rilkes *Schweitzer Jahre*, ὡς καὶ Ἐβδόμη Ἐλεγεῖαν.

Καὶ ταῦτα πιστοποιοῦν ὅσα ἀλλάχου εἶπομεν, ὅτι ὁ Ρίλκε δὲν ἀπαρ-

νεῖται τὸν κόσμον καὶ τὴν πολιτιστικὴν δρασίην, ὡς πράττουσι λ. χ. οἱ θιασῶται τοῦ ἡσυχαστικοῦ μυστικισμοῦ, ἢ ὡς t. Theresa di Jesu, ὁ Michael de Molinos κ. ἄ.

Ὁ Ρίλκε αἰσθάνεται μὲν ἑαυτὸν μέτοχον δύο κόσμων καὶ κατατείνει εἰς τὴν ἀποπνευμάτωσιν τοῦ σύμπαντος, ἔχει ὅμως συνείδησιν τοῦ ἀκατορθώτου τοῦ τοιούτου ἐγχειρήματος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς. Αἱ Ἐλεγεῖται τοῦ Duino εἶναι ἔκφρασις τῆς ὀδυνηρᾶς γνώσεως, ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἀνήκει ἀκόμη εἰς τὸν ὑπεραισθητὸν κόσμον οὔτε πλέον εἰς τὸν αἰσθητὸν.

Ὁ Stefan George εἶναι στατικός, ἐνῶ ὁ Ρίλκε δυναμικός. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σχέσις τοῦ πρὸς τὴν γοτθικὴν διάθεσιν καὶ τὸν μυστικισμόν, φαινόμενα, τὰ ὁποῖα συνδυάζονται ἁρμονικῶς εἰς τὸν γοτθικὸν ρυθμόν. Διὰ τὸν αὐτὸν λόγον καὶ ἡ συγγενεία τοῦ πρὸς τὸν Bergson καὶ πρὸς τὸν Husserl, ὅστις διδάσκει τὴν κατανόησιν τῆς οὐσίας τῶν ὄντων διὰ περιεχομένων τῆς συνειδήσεως μὴ δεκτικῶν λόγου. Πολύ μεγαλυτέρα εἶναι ἡ συγγενεία τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν Πλάτωνα, ὡς μαρτυρεῖ ἤδη πρόχειρος σκιαγράφησις τῶν κεντρικῶν γραμμῶν τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ μεγάλου φιλοσόφου. Τὸν δρόμον πρὸς τὸν Θεὸν ἠμπορεῖ νὰ εὔρη ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν βαθῶν τῆς ἰδίας αὐτῆς φύσεως. Ἄλλ' ὅμως ὁ Πλάτων δὲν ἐκδέχεται τὴν θεότητα ἀμοιρον λόγου. Ἐν τούτοις οὐδεμίαν κίνησιν ἐκ μέρους αὐτῆς ὑποδέχεται τὴν προσπάθειαν ἐκείνην τῆς ψυχῆς, ἐπειδὴ τὸ θεῖον ὡς τέλειον εἶναι ἀνευδρῆ καὶ κενὸν οἰουδήποτε πόθου. Τέλος ἡ ἀνοδος τῆς ψυχῆς πρὸς τὸν Θεὸν νοεῖται ὡς πνευματικὴ, διότι θεωρεῖται ὡς πορεία ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ἐντυπώσεων καὶ τοῦ ἐκτός ἡμῶν κόσμου πρὸς τὴν ἐσωτερικότητα, ἀπὸ τῆς πολλότητος εἰς τὴν ἐνότητα. διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ἔρωτος.

Beronica Gsapski-Erdmann. Die Anseinandersetzung des gotischen Weltgeföhls mit dem antiken 1927. Kawerau, Stefan George und R. M. Rilke, 1914.

ΛΗ΄.

Λουλούδια καὶ καρποὶ φαίνονται εἰς τὸν Ρίλκε ὡς ἴλαρά καὶ ἐφήμερος ἀποκάλυψις τῶν δυνάμεων ἐκείνων, αἱ ὁποῖαι, ὡς αἱ «Μητέρες» τοῦ Goethe, ἐνεργοῦν ἀπὸ τὰ σκοτεινὰ βάθη κατὰ μυστηριώδη τρόπον, ἐκεῖ ὅπου βασιλεύουν οἱ νεκροί.

Εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ Ὑστερα ποιήματα, ὅπερ φέρει τὸν τίτλον «Παροδικότης», εὐρίσκομεν τὴν ἐξῆς εἰκόνα: Ὅπως ἡ ὑδατίνη ἀκτὶς τῆς κρήνης ἐπιστρέφει εἰς τὴν πηγὴν, ἀπὸ τὴν ὁποῖαν ἀνεπήδησε, τοιοῦτοτρόπως ἐπιστρέφει καὶ κάθε τι, ποῦ παρήλθεν, εἰς τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς.